

táró, hiteles adalékunk volna nevelésünk legújabb történetéhez. Becses anyagot nyújtanának az ilyenek nemcsak azoknak, akik az eszmék és intézmények történetét kutatják, hanem azoknak is, akik eszmék érvényesítésére, intézmények fejlesztésére hivatottak. Trefort életének itt közölt adatai világosan mutatják azokat az apró-cseprő mozzanatokot, amelyeken nagy tervek és jó szándékok meghiusulhatnak vagy módosulnak. Minél több ilyen adat jut nyilvánosságra, annál tisztábban láthatjuk köznevelésünk fejlődésének igazi mozzatóit. Berzeviczy-füzete hasznos példamutatás és igen tanulságos olvasmány. i.

Martini és az osztrák közoktatásügy.¹

A XVIII. század vége felé a kornak reform-vágya a Habsburg-dinasztia autokratikusan kormányzott örökös tartományaiban is kezdte szárnyait bontogatni. A *népnevelés* és általában a *közoktatásügy* terén ez a reform-szellem legelőször Mária Terézia alatt vált érezhetővé. Utána azonban II. József korlátlan autokratizmusa a szabadabb irányú reformtörekvéseket ezen a téren is teljesen visszaszorította és csak II. Lipót uralkodása alatt bonthatta ki végre ez a szabad szellem rövid időre szárnyait. Ámde mint derűre ború, úgy következett e felvilágosodott, de amellét a túlzásoktól is távoleső, jóindulatú császár uralmára ismét I. Ferencnek reakciós kormánya, mely azután a Lipót alatt elért eredményeket a népnevelés és közoktatásügy terén újból megsemmisítette és a szabadabb irányzatok újraébredését osztrák szomszédainknál jó időre lehetetlenné tette. Az osztrák tanügynek, még pedig elsősorban az ottani *felső oktatásnak* Ferenc alatt véget ért ezt a rövid reformkorszakát, melyet majdnem kizárólag II. Lipótnak bizalmasa, a nagyszombati egyetemen használt természetjoga révén (De lege naturæ positiones, Viennæ, 1762.) nálunk is jól ismert *Martini* irányított, tárgyalja Adler, bécsi egyetemi professzornak legújabb érdeemes munkája.

Az osztrák — s vele együtt a magyar — tanügy reformálására a közvetlen indítóokot a *Jézus-társaságnak* eltörlése szolgáltatta, mely 1773-ban XIV. Kelemen pápa «Dominus ac Redemptor noster» kezdetű bullája alapján következett be. E pápai rendelkezés az államot gyors cselekvésre kényszerítette: a jezsuiták vezetése alatt állott iskolákba új tanerőket kellett állítani, de egyben a rend felszabadult

¹ Dr. Sigmund Adler: *Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopolds II. und die finanzielle Fundierung der österreichischen Universitäten nach den Anträgen Martinis.* — Wien u. Leipzig, 1917, Franz Deuticke, 153 l.

vagyonának hováfordításáról is sürgősen határozni kellett. Ez az állami beavatkozás már Martini irányítása mellett történt, aki a nehéz problémát a lehető leggyorsabban igyekezett megoldani és első tanügyi tervezetét («Grundzüge zur Entwerfung eines allgem. verbesserten Planes in Studiensachen») már 1773. végén Mária Terézia eléterjesztette. Ebben a tervezetben fejtette ki először a maga reformgondolatait, melyek közül mindvégig a legfontosabbnak és a tanügy biztosítása és állandósítása céljából elengedhetlenül szükségesnek: egy szilárd vagyoni alap megteremtését tekintette. Így keletkezett aztán Martini javaslatára a Jézus-társaság gazdátlanná vált vagyonából az új önálló *tanulmányi alap*, amelyhez tartozó ingatlanokat ugyancsak Martini tanácsára bérbé adták, hogy ezzel a kezelési móddal is az alap sértetlen fennmaradását annál inkább biztosítsák. Egyéb tanügyi reformjavasolatait azonban Martini egyelőre még nem tudta megvalósítani. Nem is voltak azok éppen mind egészen ideális tökéletességűek. Sőt a természetjog professzorából kialakuló reformátornak nem egy bizarr ideáját is felölelték. Ezek közül minket talán leginkább az érdekel, hogy a tanügynek egységes vezetését az *egész birodalomban* (természetesen *Magyarországot és Erdélyt is beleértve!*) az állami kancelláriára, a *küliügyek* közös hatósági szervére (tehát a *diplomáciára*) akarta bízni! Ámde korántsem az ily sűrített különlegességek okozták többi javaslatának, így a gimnáziumi és egyetemi szervezetet és oktatást tárgyazó reformtervezeteinek is balsikerét; hanem volt azoknak egy ez időbe nem illő más szépséghibájuk. És ez megint rámutat egyúttal Martini különös, ellenmondásos természetére. Ő, aki mint a természetjog professzora, Wolffnak követője és az atyáskodó *rendőrállamnak* szószólója volt, a közoktatásügyi intézményeknek, különösen pedig az egyetemeknek *autonomiát*, fejlődésüknek *szabadságot* kívánt. Az ilyen törekvések pedig akkor «még nagyon sok és igen erős ellenzőre találtak»! (I. fej.)

II. József azután Martini törekvéseinek egyetlen látható eredményét, a külön tanulmányi alapot is feldöntötte és úgy ezt, mint az egyetemek külön vagyonát is az általános államvagyonba kebelezettette be. Egyébként II. József figyelmét inkább az alsóbb iskolákra, az általános népnevelésre fordította; az egyetemeknek nagy feladatait, melyek azonban merev állami vezetés mellett természetesen nem oldhatók meg, — ő nem tudta méltányolni. Amellett pedig mint elvi elleneseminden néven nevezendő autonomiának, természetesen ellene volt az iskolák amaz önkormányzatának is, melyre Martini minden áron törekedett. E fáradhatatlan férfiúnak energikus törekvéseit a *tanulmányi igazgatóság* («Studiendirektorat») eltörlésével 1782-ben mégis koronázta ugyan némi siker, ámde ez a császári intézkedés meg az ifjabb

van *Swietennek*, az udvari tanulmányi bizottság («*Studienhofkommission*») akkori elnökének ellenségeskedését idézte föl, úgy hogy ez intézkedés teljes keresztülvitele is abbanmaradt. (II. fej.)

II. Lipót trónraléptével végre felvirradt Martini napja. Ez a józan és higgadt uralkodó a legteljesebb bizalommal viseltetett volt tanítójának kifogástalan szakértelme iránt és majdnem kivétel nélkül elfogadta annak tanügyi reformjavaslatait, úgy, hogy csupán Lipótnak váratlanul és korán bekövetkezett halála akadályozta meg Martini egész tanügyi reformtervezetének keresztülvitelét.

Már 1790 ápril 7-én életbelépett Martini elnöklete alatt a tanügyi reformok kidolgozására hivatott «*Studieneinrichtungskommission*», mely aztán hamarosan munkához is látott. A bizottságnak rövid időn belül kidolgozott reformjavaslatai nemcsak a négy egyetemi fakultásnak tanulmányi rendjére terjeszkedtek ki, hanem az állami tanügyi egész szervezetét és annak finaciális megalapozását is felölelték. A II. Lipót által engedélyezett ezen nagyarányú tanügyi reformokat Adler műve nagyon behatóan ismerteti. A tanulságos reformmunka fővonásai a következőkben foglalhatók össze:

1. Először is a tanügyi vezetésének és igazgatásának jó részé áthárult magukra a tanítókra. A tanügynek autonómiája ebben, a tantestület valamennyi rétegét átfogó formájában egészen *egyedülálló* gondolat! Minden tartományi fővárosban hat tantestület alakult, még pedig az egyetem négy fakultása, a gimnáziumi és az elemi iskolai tantestület és ez a hat tantestület az egyetem mindenkori rektorának elnöklete alatt álló és ugyancsak minden tartományi fővárosban szervezett *tanulmányi konzesszusok* («*Studienkonsesse*») felügyelete alá került.

Ezzel kapcsolatban változást szenvedett az *egyetem szervezete* is. A fakultások elnöki és igazgatói állásai megszűntek és a rektor, valamint a dékának a legmodernebb felfogásnak megfelelő állást és hatáskört nyertek; sőt a rektor helyet és szavazatot kapott a tartománygyűlésben is.

2. Kirívó ellentétben állnak azonban ezzel a modern autonómiával Martininek a tanítási «*instrukciók*»-ra vonatkozó rendelkezései. Itt már megint Wolff tanítványa kerekedett fölül Martini-ben. Instrukcióiban hiába keressük a tanszabadságnak leghalványabb vonásait is; az állami érdekek feltétlen szolgálatába állított közoktatásnak minden fokon való teljes megkötöttségét tárják e rendelkezések az olvasó elé. Persze, az autonómia és e rendelkezések közötti ellentét is az előbbinek mélyebb vizsgálatánál eltűnik. Mert ha figyelembe vesszük, hogy az autonóm tanügyi hatóságoknak végeredményben csak konzultatív hatáskörük volt, a rendelkezési jog pedig a leg-

fontosabb kérdésekben a tartományi és udvari kormány-hatóságokat illette, az egész autonomia nimbusza szét foszlik.

De hát tulajdonképen nem is a tantestület autonómiája volt Martini idevonatkozó rendelkezéseinek sem a vezető gondolata. A cél: az állam érdekében az egész tanügynek fejlesztése; ezen célnak elérésére pedig Martini szemében a tanítók helyzetének emelése egyik legfőbb eszközhöz látszott. Azt, hogy a tanítási és tanulási szabadságnak abszolút hiánya e cél elérésének föltétlenül útjába áll: Martini még nem értette meg. Ő e célnak elérését biztosítva látta a tantestületek korlátolt autonómiájával, azzal, hogy még az «instrukciók» megalkotása is az ő tanácsuk meghallgatásával történt és aztán főképen biztosítottak vélte célja elérését

3. a tanítók, első sorban pedig az egyetemi tanárok *díjazásának* tervbe vett biztosításával és szabályozásával. Az egyetemek fenntartásának költségeit jól bevált porosz minta szerint ingatlan javak jövedelméből szeretne volna fedeztetni. Ez ingatlan birtokok révén az egyetemek bekerültek volna a tartományi rendek sorába, e birtokok kezelése pedig az egyes tartományi rendekre lett volna bizható. Itt tehát megint Martini másik, szabadabb szellemének egy fuvallata érint bennünket!

A császár Martininek ez utóbbi véleményét is a magáévá tette, csupán a birtokok kezelésének mikéntjét kívánta a megvalósítás előtt újabb megfontolás tárgyává tétetni. Amíg azonban ez megtörtént, II. Lipót meghalt és ennek következtében nemcsak a Martini javasolta birtokkezelési mód nem volt fogantatba vehető, hanem még az egyetemeknek már elhatározott finánciális megalapozása is elmaradt. Csupán a bécsi, freiburgi (i. B.), lemergi és prágai egyetemeknek tervezett tartományi rendisége nyert megvalósulást (III—VI. fej.).

Ferenc alatt azután csakhamar uralomra került II. Józsefnek rendőrállama és a rendőrállam győzelmét követte a Martini-féle reformációnak teljes megsemmisülése is. Újból szervezik a tanulmányi igazgatói állásokat és megszüntetik a tanulmányi konszesszusokat; a Németországgal való szellemi összeköttetést lehetetlenné teszik, az egyetemek szervezetét teljesen bürokratizálják és a tanároknak nemcsak vagyoni helyzete, hanem azok társadalmi tekintélye is mélyen lesüllyed. Martinit is félretolták (1797 febr. 26.) és «ezzel a Lipót-féle tanügyi alkotmány el volt temetve.» «A francia forradalmi eszméknek behatolásától való rettegés, a sikertelen hadviselés és a pénzügyi inség, elsősorban azonban a császár személyisége meghiusítottak minden reményt a szellemi élet megújulására» (VII. és VIII. fej.).

Ez a műben felölelt korszak fejlődéstörténetének váza. Kitünő érdeme a szerzőnek, hogy az osztrák szellemi élet kialakulásának ezt a bizalmat keltő korszakát, mely fejlődése irányelveiben a német

szellemi élet fejlődéséhez akart simulni, éppen akkor tárja szemünk elé, amikor Ausztriának és hazánknak is a Németbirodalommal való szellemi és kulturális közössége egyre szilárdabb alakot ölt. A híres német egyetemeknek kimagasló állása lebeg a szerzőnek is követendő példaképen szeme előtt és joggal látja a Martini-féle reformokban e példakép utánzására irányuló első kísérletet. A szövegben és a függelékben is bemutatott gazdag forrásanyag a tárgyalt kérdésnek teljesen objektív áttekintését teszi lehetővé. E kérdés anyaga azonban a *Martini-féle tanügyi reformeszmék* egész körét és azok végső sorsát is átfogja és így a szerző műve majdnem inkább tekinthető e reformeszmék, mint a címben jelzett Lipót-féle tanügyi alkotmány történetének. Martini volt annak a mélyen szántó reformeszmének atyja, mely a tanerők nivójának emelésére és ezáltal a tanügynek is tökéletesítésére törekedett, II. Lipótnak csak az az érdeme, hogy tanítója szellemét eddig járatlan ösvényeken követni tudta.

(Pécs.)

Faluhegyi Ferenc.

Az iskolaügynek új «középeurópai» rendszere.

1. K. C. Schneider, a bécsi egyetem ny. rk. tanára, *Mittel-europa als Kulturbegriff* c. munkájának (Wien u. Leipzig, 1916 Orion-Verlag, 76 l.) bevezetésében utal arra, hogy *Natürliche Menschheitsgeschichte* c. könyvecskéje, amelyben szintén felveti egy közép-európai államszövetség eszméjét, Naumann könyvével egy időben jelent meg. Míg azonban ez főleg közgazdasági tényezőkre alapítja tervét, az osztrák szerző a népek szellemi életéből és fejlődésükből indul ki és vonja le következtetéseit. Ezt az eszmét szolgálja előttünk levő munkája is, amelynek ezúttal csak «Egy új párt» c. 7., utolsó fejezetével óhajtunk foglalkozni. Az új párt, melynek hivatása, hogy az átmenetet az új időbe előkészítse, a művelteknek: bölcselőknek, vallásosoknak, művészeknek és tudósoknak pártja; a «nevelésnek a pártja», melyet aktivisztikusnak nevezhetnénk, mivel a szervezésre kiható tevékenysége nem az egyénből, hanem az eszméből indul ki, amelynek érdekében a meglevő erőket egyesíteni igyekszik. Ezt az aktivizmust a népek és az új párt legjobban a nevelés ügyének előbbrevitelével szolgálhatják, aminek érdekében a szerző a következő «legfontosabb» javaslatokat terjeszti elő: 1. «Kidolgozandó egy általánosan érvényes világnézet, amelynek Középeurópa mint művelődési alakulat az alapja és amelyet valamennyi középeurópai kormány elismer.» Az új közművelődési törvények kidolgozását feltételező szintézist egy ember nem végezhetvén el, az új párt kérje Középeurópa jövő kor-